

Hatos Pál:

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története

Tézisek

I. A doktori műben tárgyalt kérdéskör(ök) tudománytörténeti

előzményei és a doktori mű célkitűzései,

Az 1919-es Tanácsköztársaság története ma is heves emlékezeti viták terepe. Forradalom volt? A forradalom az emberek képzetében elsősorban morális kategória, legtöbbször a nagybetűs Szabadság képét rajzolja a forradalom fogalma köré. Hannah Arendt nevezetes megállapítása szerint „A forradalom célja mindig a szabadság volt, és az is marad.”¹ A szabadság a modern világ legnagyobb erkölcsi értéke, a forradalomtól sem várunk mást, mint hogy céljaiban fennkölt, eszközeiben pedig tiszta legyen. Egész társadalmi rétegeket kirekesztő és ártatlan emberek százait legyilkoló diktatórikus rendszer nem lehet forradalmi. Ezért tagadják meg a legtöbbször az 1919. március 21-ei bolsevik fordulatot a forradalom nevet. Jogos és érthető az ellenszenv, ám a történeti megismerés mégsem lehet tekintettel az emlékezet nemes szándékából összekovácsolt béklyóira. Puccs vagy forradalom történt-e 1919. március 21-én, amikor kikiáltották a proletárdiktatúrát – más néven a Magyarországi Tanácsköztársaságot? Vagy valami más? A Tanácsköztársaság 133 napos rövid történetének hosszú az árnyéka.

A Tanácsköztársaság leverése után néhány nappal megkezdődött annak kriminalizálása. Párhuzamosan a fehérterorral, majd a kiterjedt büntetőjogi alagra helyezett megtorlásokkal az 1920-as évek elejéig-közepéig jelentős történeti irodalmi termés tárgyalta a proletárdiktatúra eseményeit, okait s vele összefüggésben, az őszirózsás forradalmat, amelyet igyekeztek hozzákötni. A Tanácsköztársaság mintegy ellenidentitást kínált az ellenforradalom számára, s a politikai élet színterén kivétel nélkül mindeki a fajvédőktől a nemzeti liberálisokig és a mérsékelt szociáldemokratákig a proletárdiktatúra tapasztalatával szemben határozta meg Magyarország kívánatos jövőképét.

A Horthy korszak bukásával mindennek vége lett. 1945 után a hazajövő moszkvai kommunisták a túlélő szerencsések cinizmusával viszonyultak 1919 emlékéhez. A proletárdiktatúra veteránjai Rákosi Mátyás 1945-ös jelentése szerint „az 1919-es esztendő ideológiájával terheltek, jelenlegi irányvonalunkat egyáltalában nem értik meg.”² A szolgálatát felajánló „1919. évi Magyar Vöröshadseregbeli Bajtársak Országos Szövetségét” nem zsíros állásokkal és bizalmi feladatokkal

¹ Hannah Arendt, *A forradalom*. Budapest, Európa, 1991, 11.

² *Dokumentumok Rákositól – Rákosiról*. Közli: Vass Henrik. *Múltunk*, 1991/2–3, 259–260.

fizették ki, hanem illegális alakulatnak minősítették, és betiltották.³ Már csak azért is, mert a kivégzett bolsevik vezér itthoni hívei először azt kérdezték a győztesen hazajövőktől: „Hol van Kun Béla?”⁴ Válasz helyett Rákosi átyás, Lukács György és Révai József 1945-ben inkább azon ügyködtek – 1919-es önmagukkal homlokegyenest ellenkezően –, hogy a kommunista párt köré a népi ideológia védőauráját vonják. Révai József azt írta, hogy a Magyar Kommunista Párt „a jelent és a jövőt alakító nagy párttá [...] csak akkor válhat, [...] ha múltja, gyökerei vannak a nemzeti életben”.⁵ A gyökerek pedig csak a földből nőhettek ki. Az ideiglenes kormány kommunista földművelésügyi minisztere, Nagy Imre földet osztott azoknak, akiknek Kun Béla nem osztott 1919-ben: a faluvég zselléreinek és törpebirtokosainak, és a sebtében lezavart kommunista földreform nemcsak a nagybirtokot szüntette meg, de sok helyütt elvette a földet azoktól a 100 holdas nagygazdáktól is, akiktől 1919-ben nem vette el.⁶ 1945 tavaszán kommunista rohamcsapatokat vezényeltek a háborús sérüléseket szenvedett templomok újjáépítésére is. Miként Rákosi fogalmazott: „És ha az elvtársak azt veszik észre, hogy a hallgatók nagyon vallásosak, az elvtársak ne tartózkodjanak Istennel spékelt jelszavaktól sem... Láss a falusi, [...] hogy a kommunista rendes ember, olyan, mint a többi.”⁷ Az egyház- és hívőbarát máz persze nagyon gyorsan leolvadt Rákosiékról, minden egyéb demokratikus szólammal együtt, de 1948-ban, a „fordulat évében” sem Kun Béla „proletárjaihoz”, hanem Kossuth mágikus nevéhez próbálták kötni a kiépülő totális diktatúra múltbeli előképét a sztálinizmus hazai építőmesterei. 1949 után a proletárdiktatúra emlékezete hivatalos emlékezet lett ugyan, de csak másodsorban: az igazi fordulópont csak 1956-ban következett be a Tanácsköztársaság megítélésében. Többek között azért, mert 1956 tavaszán, Hruscsovnak a XX. kongresszuson elhangzott beszámolója után Sztálin kommunista áldozatainak többségéről levették az átkot. Így Kun Béláról is, akiről egyszeriben kiderült, hogy nem volt gyalázatos „trockista-zinovjevista” áruló. És azért is, mert 1956 eltiport szabadságharca után a hatalmat a szovjet tankok élén átvevő terrorista kormánynak élő múltra volt szüksége. Olyanra, amely forradalmi és internacionalista, ráadásul könnyen mentesíthető minden veszélyes nemzeti pátosztól. Révai „árvalányhajás marxizmusának” befellegzett, 1848 és

³ Müller Rolf: 19-esek 45-ben. *Betekintő*, 2008/4. http://epa.oszk.hu/01200/01268/00008/muller_rolf.htm.

⁴ Apor Péter: Előkép: A Tanácsköztársaság felidézése a Rákosi-rendszerben. *Századvég*, 2005/1, 3–30., 3–30; illetve Uő: Immortalitas imperator: a Munkásmozgalmi Panteon születése. *Aetas*, 2002/2–3, 179–205.

⁵ Révai 1946, 8.

⁶ 1945-ben – az 1941. évi adatokra vetítve – a mezőgazdasági munkásoknak 48,5, a cselédeknek 53, a törpebirtokosoknak 55,8, a kisbirtokosoknak 20,3 százaléka jutott földhöz. Lásd Szakács Sándor: A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerkesztette Gunst Péter. Budapest, Napvilág, 1998, 293.

⁷ Az MKP KV 1945. október 11-ei ülésének jegyzőkönyvéből idézi Kiss Réka: A diktatúrák szorításában. Ravasz László egyházpolitikai útkeresése a második világháborút követő esztendőkhöz (1945–1948). *Századvég*, 2003/3, 40.

1919 helyet cserélt, és Kun Béla 1919-e a kádárista emlékezetpolitika egyik fontos tartóoszlopa lett – Kossuth és Petőfi meg végre történelem. A kádári emlékezetpolitika egyik legfontosabb pillére volt a „dicsőséges 133 nap”, amely az 1956-os szabadságharc eltiprása után arra volt hivatva, hogy megtestesítse „a szocializmust építő” magyar nép „igazi” forradalmi hagyományait – szemben a levert „ellenforradalommal.” És egyáltalán: a történelem győztes logikáját, amelyben „mi, kommunisták mindig előre megyünk.” A „dicsőséges 133 nap” harminc évig volt intenzíven vizsgált kutatási téma, a mai negyveneseknek és a náluk idősebbeknek bemagolandó tananyag, és persze utcanévek százait átkeresztelő, a közterek képét átalakító, gigantikus bronzszobrokba öntött, gondosan megkonstruált emlékezetpolitikai panteon. Ki ne emlékezne a közép- és szépkorúak közül a pesti köznyelv által csak „Ruhatárosnak” csúfolt, 50 mázsás hatalmas tanácsköztársasági emlékműre, amelyet a városligeti Felvonulási téren (ma: Ötvenhatosok tere) 1969-ben állítottak fel, alkotója Kiss István volt, ihletője pedig Berény Róbert 1919-es plakátja?

1990 után aztán majdnem mindenki elfelejtette a „dicsőséges 133 nap” történetét. Joggal A Tanácsköztársaság hiába volt előképe a szocializmus világtörténeti győzelmének, valós története tele van olyan aknákkal, amelyek előbb utóbb szétrobbantják a hősi elbeszélések óvatlanul megrajzolt diadalútját. A proletárdiktatúra emléke azonban nem hullott ki teljesen az emlékezetből. Májig sem csupán egy a közép- és köztes-európai térséget 1918–1921 között elárasztó tucatnyi egykérthetes vagy pár hónapos kérészállami kísérletekből – pedig kis túlzással akár odasorolhatnánk a különböző tiszavirágéletű szabadállamok és ilyen-olyan köztársaságok közé. Hiszen a merész kommunista kísérletnek már a kezdetekor sem adtak sok esélyt. Még az olyan jóindulatú szemlélők, mint Károlyi Mihály vagy Jászi Oszkár sem. Mégis más ez a 133 nap, hiszen több szempontból is „dobogós” korszakról van szó. Az 56-os forradalom után ez a második legrövidebb időszaka a magyar történelemnek, amely a mai napig mélyen meghatározza a politikai gondolkodásunkat, és mélyen megosztja érzelmeinket. A bőrkabátos Lenin-fiúk öncélú kegyetlenkedéseit úgy tartjuk számon, mint a 20. századi magyar történelem totalitárius nyitányát. Amely nyitány egybeesett a magyar művészeti és szellemi élet jelentős részének csatlakozásával. Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Bortnyik Sándor, Ferenczi Sándor és rengeteg más alkotó és tudós lelkesedett – legalábbis egy ideig – a proletáruralomért. Kassák Lajosról, Lukács Györgyről nem is szólva. A fiatal Márai Sándor gyakorlatilag ódát írt a terrorista Fabik-különítményről, miközben a terrorcsapat által erőszakkal lefoglalt székesfehérvári püspöki rezidencia kényelmét élvezte. Bár az állami szintre emelt terror igazából anarchiába fűlt, a vörös-, majd a rákövetkező fehérterror gyilkosságainak emléke azóta is kísérti és mélységesen megosztja a magyar társadalmat. A Tanácsköztársaság múltját és azt is, ami utána következett, máig a sérelmi emlékezet hordozza. Kun Béla és a „zsidóuralom”

toposzai rendszerváltozásokat túlélve ott lobognak az összeesküvéselemletek zavaros tűzű kohóiban, de a korszakról alkotott hiányos ismereteknek legalább annyira oka, hogy a Tanácsköztársaság vonakodó csendestársait, a szociáldemokratákat az 1950-es évektől a kommunista rendszer történetírása kiradírozta történelmünkéből. A töprengő Kunfi Zsigmondot éppúgy, mint a Forradalmi Kormányzótanács májusban öngyilkosságot fontolgató névleges elnökét, Garbai Sándort, és velük együtt a famunkásokat, a vasasokat, a nyomdászokat és az építőmunkásokat, akiknek végső álma nem a termelőeszközök társadalmi tulajdona volt, hanem a munkátlanság. Mert ahogy századelő rejtőzködő emlékezetű nagy írójának, Kóbor Tamásnak az események kapcsán megfogalmazott bölcs analízise megfogalmazta: „Jó érzés nem dolgozni.”⁸ A proletárdiktatúra alatt a bérek 100 százalékkal emelkedtek, míg a termelés legalább 50 százalékkal csökkent.⁹

Kérdések tehát bőven akadnak, ideje hát, hogy e könyvenek az volt a célja hogy mítoszokon innen és túl végre új tekintettel nézhessünk 1919 tavaszának és nyarának lázas időszakára. Miért és kiket hódított meg a kommunizmus a háborúvesztés utáni hónapokban? Átadta-e Károlyi Mihály a hatalmat Kun Bélának, vagy kicsalták tőle? Valóban azért dobták el demokratikus örökségüket a szocialisták lett szocdemek, mert ha nem kaptuk meg a Nyugat demokráciájától a magyar igazságot, akkor a Kelet diktatúrája – értsd Lenin orosz bolsevikjei – megadják nekünk, mint azt Garbai Sándor a Budapesti Munkástanács elbizonytalanodott küldöttei előtt 1919 március 21. késő délutánján fásult hangon kijelentette? Miért írtak halkszavú költők harsogó ódákat a Vörös Istenhez, és mennyi pénzt vett fel az ellenforradalom későbbi prófétája, Szabó Dezső a kommunista rendszer végóráiban? Miért várta Krúdy Gyula, hogy a kommunizmus hatására a férfiak többet nem fognak hazudni a nőknek, és miért ábrándult ki Babits egy hónap alatt a nagy időkből és nagy emberekből? Mit is takart valójában a magyar társadalom bolsevizálódása, amelyről Párizsban a „Négyek Tanácsában” szánalommal vegyes kíváncsisággal beszéltek az első napokban, hogy aztán útnak indítsák Smuts tábornokot egy párizsi békekonferenciára szóló meghívással? Ideológia volt vagy utópia? Netán messiásváró vallási mozgalom? Esetleg a háború utáni éhségtől és nyomortól gyötört társadalom hiányállapotának kifejeződése? Kik voltak és mit akartak a munkások, és mit remélt a fővárosi elvtársakkal szembekerülő szegényparaszti agrárellenzék a kommunizmustól?¹⁰ Valóban rászorult-e a „forradalomra” a feudális Magyarország, ahol az urak

⁸ Kóbor Tamás: *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt*. Budapest, Franklin, 1919. 86–87.

⁹ Varga Jenő felszólalása a Budapesti Forradalmi Központi Munkás- és Katonatanács (a továbbiakban BFKMK) 1919. május 27-ei ülésén. A BFKMK jegyzőkönyvei. BFL XVI. 1. g. 1. doboz, 21.

¹⁰ Janos, Andrew C.: *The Agrarian Opposition at the National Congress of Councils*. In: *Revolution in Perspective: Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*. Ed. Andrew C. Janos, William B. Slottman. Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press, 1971, 85–96.

gátlás nélkül gyakorolták az első éjszaka jogát a falusi parasztlányokon – mint azt a liberális Lloyd George brit miniszterelnök vélte kárörvendően? Esetleg a bolsevizmus egyszerűen a háború alatt lerongyolódott és éhező városi társadalom zavaros bosszúja volt az élelemkészleteit rejtegető vidéki kigazdátársadalommal szemben? Vagy éppen fordítva?

„Minden nélkülözhetőt el kell vennünk a várostól, oda kell adnunk a falunak, mert csak így remélhetünk bő aratást, és csak így remélhetjük, hogy aratás után a falu népe élelmiszerfőlöslegeit át fogja adni” – fogalmazott az egyik vidéki küldött a Tanácsok Országos Gyűlésén szenvedélyes felszólalásában. Más falusi küldöttek pedig azt ajánlották a budapesti elvtársaknak: ne mindig a mozijegyen és a színházon járjon az eszük, hanem fogjanak kapát a kezükbe. A városokban nem volt élelem, a munkásasszonyok dühösek voltak, mert a savanyú főzelékhez legfeljebb húsjegyet kaptak, nem pedig húst – vidéken viszont hiányzott az iparcikk, se gyufa, se dohány nem volt már, hidegen acsarkodtak a pipák a gazdák szájában. Egyedül a Vörös Hadseregbe való belépés kínált alternatívát a koplalással szemben: a bő zsold és a kielégítő ételmezés kiváltságossá tette a százezernyi vörös katonát az otthon maradottakkal szemben. De vajon volt-e realitása a megszálló románok és csehek kiűzésének a vörös zászló alatt? Az északi hadjárat sikere 1919 május–júniusában mintha ezt az üzenetet közvetítette volna. Miért tudta a Vörös Hadsereg – amelyben a későbbi Horthy-rendszer katonai vezetésének színe-virága is ott harcolt – három hét alatt visszafoglalni Kassát, Eperjest és Bártfát? A haza védelméért harcoló nacionalista katonatisztek és a világforradalmár álmódózók szövetségét később mindegyik fél természetellenesnek bélyegezte, és igyekezett mentegetni magát. De itt is akadtak kivételek. A kommunizmus olyan világhírű neofitája, mint Lukács György és a Székely Hadosztály legvitézebb zászlóaljparancsnoka, Magyarország legjobb céllövője, Csucsá és Köröstárkány hős védője, Verbőczy Kálmán százados például életre szóló barátságot kötött a tiszai fronton: „Ha visszagondolok ezekre az időkre, mindig Önre kell gondolnom, mint egyik legodaadóbb és legbátrabb harcostársamra” – írta Lukács közel fél évszázaddal később Verbőczynek, akinek hősiessége 1919 május elejének válságos napjaiban arra is rábírta, hogy a betörő román hadsereg ellen bátran harcoló székelyeket gyáva megfutamodásukkal veszélybe sodró budapesti I. vörösőrezred 3. zászlóaljának katonáit Poroszlónál megtizedeltesse.¹¹ Vagy mégsem így történt? Az, amit cselekvésnek hívunk, majd mindig „félreismeri önmagát”.¹² Nem tudjuk bizonyosan mi történt Poroszlónál, csak azt, hogy Lukács irodalom és valóság veszélyes határain bolyongó különös alakja regényeket, mítoszokat és

¹¹ Lukács György levele Verbőczy Kálmánhoz, 1965. április 30. Verbőczy Kálmán visszaemlékezései HIL MTK 133. d./76.

¹² Lacan, Jacques: Débat qui a suivi la Conférence de Michel Foucault, le 22 février 1969, à la Société française de philosophie, sur le thème: „Qu’est-ce qu’un auteur”. Reprise dans la revue *Littoral* no. 9, juin 1983, Toulouse, érès, 3-32.

ellenmítoszokat ihletett és ihlet ma is. A hiányos bizonyítékok (*egészen* bizonyosan nem tudjuk, hogy a „tizedelést” valóban végrehajtották-e, hiszen szemtanú nem volt, az áldozatokat pedig nem azonosították), Lukács gyerekes, öregkori hengegése katonáskodásáról¹³ a poroszlói történetek kapcsán, és mindenekelőtt a szomorú történetből átfogó mítoszt konstruáló, publicisztikai félvilág mindent jobban tudása illusztratív módon mutatja meg a történeti megismerés veleszületett gyengeségét az emlékezetpolitikai játszmák örök túlerejével szemben.¹⁴

II. a doktori műben tárgyalt kérdéskör(ök) forrásai, a feldolgozásuk során használt módszerek,

A Magyarországi Tanácsköztársaság rövid történetének röviden „a 133 napnak” jelentős levéltári forrásbázisa és nagyon hosszú irodalomjegyzéke van, ami jelzi historiográfiai jelentőségét. A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyveit az 1980-as években példás forráskiadás tette közzé, s bár ezek főként a Tanácsköztársaság korai szakaszait tekintve igazán részletesek, nem egyszer gyorsírási formában is fennmaradtak.¹⁵ A proletárdiktatúra propagandacélból már 1919 nyarán közzétette a Tanácsok Országos Gyűlésének jegyzőkönyveit is – cenzúrázva, de az Országos Levéltárban, illetve a Politikatörténeti Intézet könyvtárában szerencsére fennmaradt a jegyzőkönyvek cenzúrázatlan példánya is.¹⁶ A Tanácsköztársaság történetének kutatásában megkülönböztetett fontossággal bírnak a fővárosi iratképző szervek iratanyagai. A Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács 500-as Tanácsának, 80-as Intézőbizottságának, és a budapesti kerületi munkástanácsoknak a jegyzőkönyveit Budapest Főváros Levéltára (BFL) őrzi. Pontosan meg nem becsülhető, hogy a Tanácsköztársaság központi kormány szervei mekkora iratmennyiséget hoztak létre, illetve hagytak hátra a rövid idő múlva bekövetkezett bukáskor. 1919. március 21-ét követően a rendszeres irattermelés a központi igazgatási szervezetekben sem állt meg, a népbiztosságok tisztviselői jórészt ugyanazok maradtak, akik a megelőző években is működtették az államigazgatást – ők, ahol lehetett megőrizték a régi polgári korszakból örökölt adminisztratív gyakorlatot. Ám a 133 nap alatt keletkezett kormányzati iratok egy részét a rendszer bukásakor megsemmisítették vagy magukkal vitték a menekülő népbiztosok, s így jártak el a Budapestet három

¹³ Lukács 1989, 164–166.

¹⁴ Lengyel András: A „tizedeltető” Lukács György. Egy politikai folklór-szüzsé történeti háttéréhez. *Forrás*, 2017/1, 75–92.

¹⁵ *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Imre Magda és Szücs László. A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok XIIIa. Budapest, Akadémiai, 1986.

¹⁶ Tanácsok Országos Gyűlése. MNL MOL K 805 f. Ugyanitt megtalálhatóak a Szövetséges Központi Intéző Bizottság iratai is (MNL MOL K 806) valamint a Tanácsköztársasági kormányhatóságok rendeletgyűjteménye (K 804) illetve a Népgazdasági Tanácshoz tartozó szervek iratai is

és fél hónapon keresztül megszállás alatt tartó román katonai hatóságok is.¹⁷ Jelentős mennyiségű iratvesztés történt selejtezés és elkallódás folytán 1920-és 1945 között is, nem utolsósorban azért is, mert minden állami tisztviselőnek igazolnia kellett a Tanácsköztársaság alatti tevékenységét, és nem kevesen igyekeztek eltüntetni azokat az iratokat, amelyek rájuk nézve az esetleg kompromittálók lehettek. Mindezeknél is nagyobb kárt tett az iratokban 1945-ben Budapest ostromakor és 1956-ban a Magyar Országos Levéltár (MNL MOL) szovjet belövésekor keletkezett tűzvész: a központi kormányzati korszakra vonatkozó iratanyagának többsége ekkor pusztult el.¹⁸

1919 őszén azonban nem csak az iratok selejtezése, pusztulása kezdődött meg, hanem az 1918-1919-es forradalmi korszak módszeres történetírói feltárása is. Huszár Károly illetve Gratz Gusztáv által szerkesztett történeti feldolgozások szerzői – köztük például a neves közigazgatási szakember, Magyary Zoltán is felhasználtak olyan ügyiratokat is, amelyek azóta elvesztek vagy megsemmisültek, nem véletlen, hogy ezeket az élesen antibolsevik hangvételű műveket forrás értékű dokumentációjuk miatt 1945 után is sűrűn használták a korszak történetírói. Ám a Friedrich István vezette kormány amely megindította a büntetőeljárásokat a Tanácsköztársaság vezetői ellen a múltfeltárás társadalmasítására is kísérletet tett. A belügyminiszter 380/1920. B. M. számú körrendeletében értesítette a városi és vármegyei törvényhatóságokat, hogy „a minisztertanács méltányolva annak fontosságát, hogy az elmúlt bolsevik rémuralom (u.n. proletárdiktatúra) története minden vonatkozásban kiderítve annak idején hiteles adatok alapján írássék meg és e gyászos emlékű mozgalom social politikai tanulságai a magyar nemzet consolidatioja és jövőjének biztosítása érdekében értékesíttessenek, az 1919. évi szeptember 18.-án tartott ülésében előterjesztésemre, a [proletárdiktatúra] történetének megírásához szükséges minden irányban kiterjedő adatgyűjtés megszervezését kormányfeladatnak nyilvánította.¹⁹ Hamarosan meg is alakult a 'Tanácsköztársaság történetére vonatkozó adatok gyűjtésére szervezett Országos Bizottság,' - ismert furcsa nevén a TAGYOB, - Csánki Dezső a Magyar Országos Levéltár tudós főigazgatója vezetésével. A TAGYOB figyelme a hivatalos aktaanyagokon kívül kiterjedt a helyi sajtótermékek, újságok, felhívások, falragaszok, blanketták, igazolványok, egyes hatóságok gépírással,

¹⁷ Györffy Sándor: A Magyar Tanácsköztársaság történeteinek forrásai az Országos Levéltárban / Levéltári Közlemények, 29. (1959), 21.

¹⁸ Uo. 22.

¹⁹ Németh Ildikó: „A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó adatok gyűjtésére szervezett Országos Bizottság” és működésének soproni vonatkozásai. In: Forradalmak sodrában. A Tanácsköztársaság Sopronban és Sopron vármegyéjében a kortársak szemével (1920-1921). Összeállította és a bevezetőt írta: Dominkovits Péter és Németh Ildikó. Sopron, MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára, 2014. 9-10.

sokszorosított utasításai, szabályzatai, továbbá a különböző emléktárgyak, jelvények, pénzek, képek stb. gyűjtésére is azzal a céllal, hogy a „tanácsköztársaság korának állampolitikai tanulságai a jövőben értékesíthetők legyenek”.²⁰ A TAGYOB széles apparátussal látott munkához: nyolc csoport, számos alcsoport, a járásokig és községekig elérő vidéki helyi albizottságok keretei között folyt a gyűjtés „illetékes szakemberek, mint főszolgabírók, földbirtokosok, gazdatisztek, lelkészek, tanítók, járási tiszti orvosok stb. közreműködésével.” Célját mégis csak részben érte el, a meglehetően egyoldalú ideológiai célkitűzés parttalanná lett ambíciózussága, s részben a háború utáni fásultság is közrejátszhatott abban, hogy nem született meg a kommün történetének nagyszabású rendszerezett forráskiadása. A mintegy fél- évtizedig tartó intenzív anyaggyűjtés eredménye így is elsőrendű fontosságú a korszak kutatása számára, akkor is, ha időközben az anyagban jelentős mértékű iratvesztés is bekövetkezett.²¹ A TAGYOB fennmaradt iratanyaga a Magyar Országos Levéltárból az 1950-1960-as években jórészt a korszak kutatásával és kultuszá formálásával megbízott előbb Magyar Munkásmozgalmi - majd Párttörténeti Intézetnek kérésztelt párt-és mozgalomtörténeti tudományos műhely kezelésébe került, s az iratok csak a rendszerváltást követően kerültek vissza eredeti őrzési helyükre, s ma ott kutathatók.²² A Párttörténeti Intézet nagy vállalkozása volt a Magyar Munkásmozgalmi Története Válogatott Dokumentumainak megjelentetése az 1950-1960-as években, - a korszak forrásait 6/A és 6/B kötetek tartalmazzák - de a kiadott anyagnál sokkal jelentősebb a ki nem adott: az intézet jogutódjának, a Politikátörténeti Intézetnek ma is birtokában lévő értékes testületi- és személyi gyűjtemények, levelezések, az el- és megátkozott szociáldemokrácia munkásmozgalmi emlékezetből származó, a nemzet közemlékezetéből kihajított századeleji személyiségeinek - Garbai Sándornak, Vincze Sándornak, Propper Sándornak, Révész Mihálynak., vagy éppen a kommunista népbiztos Szántó Bélának és rajtuk kívül megannyi ismert és kevésbé ismert „mozgalmárnak” 1990 után gyakorlatilag felejtésre ítéltetett hagyatéka, melyek a megélénkülő kutatói érdeklődés következtében most ébrednek ötven, hetven vagy éppen százéves álmukból.²³

Hasonlóan kalandos sors jutott a proletárdiktatúra igazságszolgáltatási iratanyagának is, annak ellenére, hogy a forradalmi törvényszékek esetében is többé-kevésbé rendszeres irattermelés és

²⁰ Kulcsár Péter: Törédek a Tanácsköztársaság sajtójának történetéből. Tiszatáj, 1969/3-4, 219.

²¹ Réti László Így látta az ellenség, Budapest, Gondolat, 1969, 5-11

²² MNL OL K46 Tanácsköztársaság történeti adatainak gyűjtésére szervezett Országos Bizottság (TAGYOB) iratai 1919—1928. 12 doboz. (TAGYOB anyagok, illetve a TAGYOB számára készült anyagok a megyei levéltárak – így például a MNL PML (Pest Megyei Levéltár) kezelésében is találhatóak)

²³ A Politikátörténeti Levéltár áttekintő – de korántsem teljes – fondjegyzéke megtalálható:
<https://polhist.hu/intezet/leveltar-konyvtar/leveltari-fondjegyzek/>

iratmegőrzés folyt. A Tanácsköztársaság alatt lefolytatott ügyekről intézkedő 4038/1919. ME. számú, illetve a megtorló eljárások alapját képező 4039/1919. ME. számú rendelet megjelenése - 1919. augusztus 20. - után az újjáéledő ügyészségek többsége azonnal hozzalátott a forradalmi törvényszékek iratanyagának felderítéséhez, azok a helyreálló polgári igazságszolgáltatási rendszer bíróságainak, ügyészségeinek irattáraiba kerültek, de a második világháború végső szakaszában odaveszett az ország területén felállított 23 királyi törvényszék és ügyészség közül 11 törvényszék és ügyészség irattára.²⁴ A budapesti királyi ügyészség iratai közül éppen a forradalmi törvényszékek anyagát magába foglaló tételek semmisültek meg legnagyobb mértékben.²⁵ Többségükben ugyancsak a háború martalékává lettek a katonai bíróságok és ügyészségek irattárai. De nemcsak a világháború, a Rákosi-korszak békeharca sem volt kegyes a múlt bírósági emlékezetéhez. Ahogy a korszak iratanyagának legalaposabb ismerője, Gecsényi Lajos írta több mint félévszázada, 1948-tól kezdődően nemcsak az általános selejtezések, hanem a papírgyűjtő kampányok is alaposan kivették a részüket a még épségben megmaradt ügyészségi irattárakban, úgyhogy ezek is néhány kivétellel a pusztítás áldozatává váltak.²⁶ Többé-kevésbé épen maradtak ránk viszont az 1918/19-es forradalmakkal és hatalomváltásokkal kapcsolatos legfontosabb büntetőeljárások az ún. „munkásmozgalmi perek” iratanyagai. Ezek az iratok is a Párttörténeti Intézet polcain töltötték el a szocializmus egyre porosodó évtizedeit, s a rendszerváltás után tértek csupán vissza mai őrzési helyükre, Budapest Főváros Levéltára Budapesti Királyi Büntetőtörvényszékének büntető perek iratai közé.²⁷ Közülük ma már a legfontosabb eljárások peranyagai a világhálón, a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon keresztül is elérhetőek²⁸, közöttük a Károlyi Mihály elleni eljárások és a csaknem 100 tárgyalási napon keresztül tartó „perek pere” az 1920-ban lefolytatott Népbiztos-per.²⁹ A korszak helytörténeti eseményeinek feltárását megkönnyíti az, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár

²⁴ Gecsényi Lajos: A forradalmi törvényszékek irattárainak sorsa a Tanácsköztársaság megdöntése után. Levéltári Szemle, 17. (1967) 3. szám, 743–748.

²⁵ Leginkább a budapesti forradalmi törvényszék politikai ügyei kerültek el a pusztulást, s ma Budapest Főváros Levéltára őrzi őket I. Nagy Sándor: A Budapesti Forradalmi Törvényszék iratai https://static-cdn.hungaricana.hu/media/uploads/library/BFL/nagys_forrtvszk.pdf

²⁶ Uo. 746.

²⁷ A legtöbb releváns per a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék büntető peranyagai között található (BFL VII. 5 c.), de a Budapesti Királyi Ítéltábla elnöki iratainak 1920 évi anyagában (BFL VII. 1.a vidéki bírósági szervezetek jelentései), megtalálhatjuk a vidéki törvényszékek jelentéseit, melyekhez nem egy esetben periratok másolatait is csatolták. Ugyancsak fontosak lehetnek a Budapesti Királyi Ügyészségen található büntetőperek iratai. (BFL VII.18.d).

²⁸ Tisza-per, a Károlyi Mihály elleni eljárások, a Budapesti Forradalmi Törvényszék fennmaradt és utólag egy fondban „visszaegyesített” iratai, - a Kísérleti Kriminológiai Osztály iratainak kivételével - Szamuely Tibor hagyatéki ügye, Népbiztosok elleni eljárások, Cserny József és társai elleni eljárások, Rákosi-per, Héjjas Iván és társai népbíróági pere: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/leveltari_iratok_BFL_1918-1919ForradalmakForrasai/

²⁹ Schönwald Pál: *A Károlyi-per*. Budapest, Kossuth, 1985. Rév Erika: *A népbiztosok pere*, Budapest, Kossuth, 1969.

megyei levéltáraiban is általában fondfőcsoport/szekció szinten elkülönített terjedelmes irategyüttesek tartalmazzák a proletárdiktatúra történeti forrásait – ezek legtöbbje a helyi, járási, vagy megyei direktóriumok, illetve jóval kisebb mértékben az igazságszolgáltatási szervek iratanyagát foglalja magába.³⁰ A Tanácsköztársaság történetének az előzőekkel egyenrangú forrásbázisát őrzi 15 iratfolyóméter terjedelemben a Hadtörténelmi Múzeum Levéltára – itt is elkülönítve lehet kutatni a korszak katonai irattermelését, s jelentős forrásanyagot tartalmaz a Hadtörténelmi Levéltár tanulmány és személyi gyűjteménye is.³¹ Nem régen lendületet vett a különböző felekezeti (katolikus, református, evangélikus, zsidó) egyházi-szerzetesi levéltárakban a korszakról őrzött irathagyatékok feltárása is, - itt még azonban bőven van tennivaló. A Tanácsköztársaságra vonatkozó külföldi levéltári anyagok jórészt a proletárdiktatúra elleni katonai intervenció és a párizsi békeszerződés témakörében relevánsok, itt Ádám Magda és Ormos Mária francia levéltári forrásgyűjteményét, illetve legújabban Balogh L. Béni román és Simon Attila csehszlovák forrásköteteit említhetjük.³² A szovjet- orosz állam és a Tanácsköztársaság kapcsolatainak forrásairól egy jól szerkesztett gyűjtemény áll rendelkezésükre nyilvánvaló, hogy ez a forrásbázis egy olyan kérdéskörhöz vezet el, amelynek vizsgálata a Tanácsköztársaság politikatörténetének az egyik homályban hagyott kényes területe: mennyire is voltak „a spájzban” az oroszok 1919-ben, s mennyire érdekelte őket Tanács-Magyarország sorsa, bukása, feltámadása?³³ Ezzel szemben van egy területe a Tanácsköztársaság sűrű históriájának, amelynek forrásanyaga szinte a teljességig feltárt, s ez az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra egymásba fonódó korszakának irodalomtörténete, József Farkas négy kötetből álló monumentális forráskiadása.³⁴ A Tanácsköztársaságról írott művek historiográfiai összefoglalásában máig megkerülhetetlen Siklós András 1964-es kötete, Hajdu Tibor 1969-es monográfiájának annotált

³⁰ A Nógrád Megyei Levéltár tanácsköztársasági anyagának terjedelme 0,01 folyóméter, a Fejér Megyei Levéltaré 3,85 folyóméter, a Somogy Megyei Levéltaré 4,27 folyóméter, a Vas megyei Levéltaré 5,54. folyóméter. (Az Elektronikus Levéltári Portál (<https://www.eleveltar.hu>) adatai alapján.)

³¹ Szij Jolán: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege 1919. márc. - aug. <http://mek.niif.hu/01300/01340/html/fond07.htm#g31> L még az ÁTTEKINTŐ RAKTÁRJEGYZÉK A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG KATONAI IRATANYAGÁRÓL című dokumentumot: https://militaria.hu/adatb/leveltariuj/f/07_vii_fondfocsoport_segedletei, illetve ugyanitt 'Az 1918-as polgári demokratikus forradalom Hadügyminisztériumának és az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság Hadügyi Népbiztosságának szervezeti felépítése és osztályai' című dokumentumot.

³² *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről I. 1918–1919.* Szerkesztette Ádám Magda és Ormos Mária. Budapest, Akadémiai, 1999; *Csehszlovák iratok a magyar–szlovák államhatár kijelöléséhez (1918–1920).* Szerkesztette Simon Attila. Budapest, MTA BTK TTI, 2019; *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok.* Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta L. Balogh Béni. Budapest, MTA BTK TTI, 2020.

³³ *Budapest—Moszkva. Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében. 1919. március 22. — augusztus 1.* Szerkesztette: Imre Magda, Szerényi Imre. A bevezetőt írta: Gábor Sándor né. Kossuth Könyvkiadó 1979.

³⁴ „Mindenki újakra készül...” *Az 1918/1919-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény I–IV.* Szerkesztette József Farkas. Budapest, Akadémiai, 1959–1967.

jegyzetanyaga, valamint Varga Lajos 2019-ben megjelent monográfiájának válogatott bibliográfiája.³⁵ Az emlékezet, a kultusz és mitológiai vizsgálódások szempontjából pedig Apor Péter és Csunderlik Péter művei szolgálnak kiindulópontul.³⁶

III. A doktori mű főbb eredményei

A Tanácsköztársaság történetét sokan zárnák ki a magyar történelemből, pedig akarjuk, nem akarjuk, része annak. Már csak azért is, mert a szélrózsa minden irányából érkeztek szereplői: 1919 nem csak Kun Béla és Szamuely története, hanem Bartók, Kodály és Móricz, vagy éppen Illyés Gyula története is. És a szélrózsa minden irányába távoztak. Ki gondolta volna, hogy a kommunista kalandban magát alaposan megégető nemzetközi hírvű tudós, Kármán Tódor következő politikai állása negyedszázaddal később Washingtonban, a Pentagonban lesz, és életét a szovjet fenyegetéssel szemben létrehozott NATO magas rangú hivatalnokaként fejezi be? Ám azt sem gondoljuk, hogy a proletárforradalom emlékéhez csak a forradalmi filozófia hangja lenne méltó.³⁷ A „nagy szavak puhasága” nemcsak a kritikai gondolkodást tompítja el: az emlékezés pátosza többnyire kriptahideget lehel.³⁸ A történész és olvasója persze nem tud az elporladt csontokba életet lehelni, de több esélye van az *egykori* jelenben valamiképpen jelen lenni, ha lehetőség szerint kerüli a morális ítéleteket. A történetíró elkerülhetetlenül beleolvassa saját jelenét elbeszélte történetébe, és így keríti hatalmába a múltat – de ezt csak a később születettek szerencséje folytán teheti meg. Hősei nem szólnak vissza, mert már halottak. Sokan manapság ezért nem is annyira a múlt valóságát faggatják, hanem a múltat leíró szavakat.³⁹ Nem jelentést kívánnak beleolvasni a történetbe, hanem lebontani a szavak hamisságát, amelyek úgy és azért beszélték el a proletárdiktatúrát rémtörténetként, hogy megalapozhassák kimondóik saját áldozati tisztaságát vagy elfedhessék azt, hogy egy nagyobb katasztrófa – az első világháború – előidézésének tetteistársai voltak. Én azonban nem szeretnék megelégedni a nyelv fügefaleveleivel, mert az azt a veszélyt hordozza magával, hogy a fürdővízzel együtt kiöntjük a gyereket is, és nem reflektálunk a múlt történéseire.⁴⁰ A tettek szavakon keresztül

³⁵ Siklós András: *Az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak. Források, feldolgozások*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1964; Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth, 1969. Varga Lajos: *Kényszerpályáról tévútra. Szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban*. Budapest, Napvilág, 2019.

³⁶ Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2014; Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, Napvilág, 2019.

³⁷ Tamás Gáspár Miklós: A tanácsköztársaság évszázada. www.merce.hu, 2019. március 21.

³⁸ K. Horváth Zsolt: A nagy szavak puhasága. 2. rész: Áldozatiság egy poszt-heroikus korban és a politikai cselekvés megbénulása. www.merce.hu, 2020. szeptember 20.

³⁹ Csunderlik 2019, 330–332.

⁴⁰ Eelco Runia Jelenlét. *Korall*, 2015/59, 2015, 133–134.

maradtak ránk, de ettől még nem elég csupán a szavak csalárd hatalmáról beszélni, hanem újra és újra szembesülni kell a mögöttük álló horrorral is. Szamuely tettei köré például aljas antiszemita mítoszok fonódtak, de a *proletárdiktatúra elbeszélése kapcsán az* elsődleges feladat mégiscsak az lenne, hogy szembenézzünk ezekkel a tettekkel: a teljhatalmú kormányzótanácsai megbízottal, aki 1919. június 24-én délután, a dunapataji kötözőhelyre érkezve autójáról kiadta a parancsot az orvosoknak, hogy a sebesülteket lőjék le, vagy temessék el élve őket.⁴¹ Az erőszak természetét nem tompítja viszonylagossága. Sem a vörös-, sem a rákövetkező fehérterror megértéséhez nem elegendő csupán mértékéről tudni, és arról, hogy máshol, más országokban többet öltek, vagy mások nemesebb eszmények nevében kínoztak.

A Tanácsköztársaság korából fennmaradt forrásaink arról tanúskodnak, hogy a proletárdiktatúra minden volt, csak nem monolit hatalmi rendszer. A Szamuelyt kísérő és a Cserny-féle terrorlegények önkényes gyilkosságainak százai mellett ott van Sinkó Ervin, a krisztianus kecskeméti városparancsnok, aki az ellenforradalmi ludovikás kadétlegényeknek halálbüntetés helyett szabályos hittanórákat tartott Dosztojevszkij, Tolsztoj és az evangéliumok segítségével – majd élményeiből *Optimisták* címen megírta a korszak nagyregényét, amelynek kiadási kálváriája még egy további szívszorító nagyregény (*Egy regény regénye*) témája lett, híven szemléltetve, hogy buktak alá a megváltó eszmék a bürokratikus totalitarizmus bugyraiban már a harmincas években. A Tanácsköztársaság a nők felszabadítását tűzte ki célul, de a népbiztosok kivétel nélkül férfiak voltak, amikor pedig Szamuely Tibor azt kérdezte tanácstalanul a Forradalmi Kormányzótanácsban, hogy mi legyen a Vörös Hadseregbe jelentkező asszonyok tömegeivel, a válasz az volt: küldjék a földekre őket.⁴² A márciusi mámoros hatalomátvétel első intézkedései között bevezetett szesztilalmat néhány héttel a proletárdiktatúra bukása előtt eltörölték, a nőknek mégis csak feleannyi bort engedélyeztek, mint a férjeiknek. Az alkoholtilalom sorsa egyébként is jól illusztrálja, hogy a proletárdiktatúra mennyire nem a történelem teleológiájából fakadt. A naiv idealizmusból és rövidlátó akarnokságból főzött intézkedés, amely legelsősorban az egészséges ivóvíztől elzárt nincstelen, alföldi aratómunkásokat – a tanácskormány potenciális agrártámogatóit – sújtotta, ráadásul korántsem pusztán kommunista elmeszülemény volt, és nem is csupán évtizedes szociáldemokrata pedagógiai eszmény: évekkel később is rokonszenvvel emlékeztek meg róla a hívek családi életét komolyan vevő protestáns lelkészek.⁴³ Erről máig nem igen illik beszélni.

Igaz ugyan, hogy a korai magyar kommunizmus egyházellenes volt, és szekularizációs

⁴¹ Tél Ferenc orvosfőnök vallomása felvétel Bp-en 1919. július 9-én, Fehér Imre, az I. karhatalmi vörösőrezred ezredparancsnok szóbeli utasítására. MNL MOL K46 PTI 605 f. II/4 i-2016, 1175.

⁴² A Forradalmi Kormányzótanács ülései, 1919. április 2. MNL MOL K 27 PTI 601f/1 1. doboz.

⁴³ Molnár Sándor Károly: Bereczky Albert levele Forgács Gyulához, 1920. szeptember 2-án (és ami utána következett...). *Egyháztörténeti Szemle*, 2011/4, 11–38.

terrorja nem diszkriminált az ortodox zsidó hitközségi takarékbetétek és a fényes katolikus püspöki paloták berendezései között, de a vallásellenes düh valamiképpen szintén vallásos formákból táplálkozott. És nem csupán azért, mert a változó elnevezésekkel operáló Vallásügyi Likvidáló Hivatal/Bizottság/Biztosság élén hitevesztett és haragos egykori piarista szerzetesek álltak. A bolsevik politika kezdeti vallásos vonzerejéhez kétség sem férhet. Ez a felekezeti kereteket nem tűrő, vallásos vonzerő, ha nem is a lelkészek sokaságát tántorította el a történelmi egyházaktól, de néhányat – akár a legjobbak közül is – megkísértett. Mint például a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség fiatal és világlátott lelkészeit, Benkő Istvánt és Victor Jánost. Bár 1919 őszén mindketten fegyelmi büntetésben részesültek a Tanácsköztársaság alatti szereplésükért, a húszas-harmincas években mégis megkapták a legjobb pesti parókiákat a konzervatív vallási megújulás egyik legfontosabb alakjától, Ravasz László református püspöktől. A történetnek akad katolikus változata is. Zavarba ejtően sok rendtársához hasonlóan például Öveges József fiatal piarista szerzetes is megintést kapott rendi előjáróitól, mert a Tanácsköztársaság idején „némi lelki disszolució jelei mutatkoztak nála.”⁴⁴ Övegesből mégis felszentelt pap lett, később pedig, az 1960-as években a tudományos ismeretterjesztés ikonikus alakja. A fizikai kísérleteket televíziós műsoraiban milliókkal megkedveltető tudós reverendát nem hordott ugyan, de katolikus hitét sem 1919-ben, sem a „létező szocializmus” idején nem hagyta el. A Tanácsköztársaság és az egyházak viszonya tehát korántsem írható le a majd egytucatnyi papgyilkossággal és a paraszti tömegeket gyorsan elidegenítő, bár igen következetlen és kapkodó vallásüldözéssel, ami inkább fordítva sült el, hiszen a háború utolsó éveiben kiürült templomok éppen a bolsevik propaganda ellenhatására teltek meg dacos hívekkel – és sokszor antiszemita jelszavakkal is. „A vallásos felbuzdulás inkább a kommunizmus gyűlöletéből, s nem őszinte vallásos érzésből fakadt, baj volt, hogy a megtorló mozgalmat a kereszténység köntösébe öltöztették, amihez pedig nem sok köze volt” – írta emlékezéseiben a kaposvári plébános az 1919 őszén fellángoló „keresztény kurzus” igencsak szeplős gyökereiről.⁴⁵

Az antiszemitizmus veszélyére egyébként már a proletárdiktatúra kikiáltásának éjszakáján figyelmeztetett Kunfi Zsigmond, amikor a népbiztosi lista összeállításakor állítólag megjegyezte, hogy sok a zsidó a népbiztosok között, és ez rossz benyomást tesz a közönségre.⁴⁶ Kunfi óvatosságával – és alapos marxista műveltségével – ekkor is, később is a régi utópia híve volt: szocialista és kommunista társadalmat akart a marxi receptek alapján, de erőszak nélkül. Kun Béla és a vele érkezett új fiúk viszont azt gondolták: a burzsoázia megsemmisítése nélkül a régi utópia

⁴⁴ A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság 2013, 37.

⁴⁵ Hoss József: Töredékek a kommunizmus történetéből Kaposváron. HIL TGY, 1774, 15.

⁴⁶ Garbai Sándor emlékezései. PIL 810. f. 1. öe., IV. k., 504–506.

fabatkát sem ér. Az ekkor még csak szerveződő ellenforradalmi emigráció lapja, a *Bécsi Magyar Futár* nem is az erőszakosságot hányta Kun Béla és társai szemére, hanem „a zsidók államfenntartó képességét” vonta kétségbe: „a honmentés csak vérbeli magyaroknak lehet feladata.”⁴⁷ Gömbös Gyula és társai ekkori írásai és későbbi pályája is bizonyította: az ellenforradalmárok leghangosabb képviselői szintén egy új generációt alkottak, és szintén az erőszakban hittek, akárcsak a Kommunisták Magyarországi Pártjának ifjú radikálisai, csak éppen vörös helyett fehér zászlót tűztek annak élére. Budapesten a megrémült zsidóságból már 1919 április–májusában is sok százan tértek ki abban bízva, hogy a „zsidó uralomként” aposztrofált vörös farsangra elkerülhetetlenül következő megtorlásoktól és pogromoktól a keresztlevél majd megvédi őket.⁴⁸ Csakhogy a bukás utáni atrocitások és gyilkosságok ellen a friss keresztlevelek senkinek sem nyújtottak védelmet. A fiatal Szilárd Leó is hiába mutatta fel a műegyetemi zsidóverőknek két hónapos keresztlevelét 1919 szeptemberében, a megaláztatást nem kerülhette el.⁴⁹ Azt pedig a szegedi gondolat „vérbeli” – husánggal és bikacsökkel dolgozó – apostolai felejtették el, hogy a szegedi 46-os vörösezred laktanyáját 1919. május 7-én elfoglaló tartalékos tiszti század fele részben zsidókból verbuválódott, magát a támadást végrehajtó szakasz 24 tisztjéből 22 zsidó volt, a szegedi zsidó hitközség anyagi támogatása nélkül pedig sem az aradi, sem a szegedi ellenforradalmi kormány nem tudott volna egy napig sem létezni.⁵⁰

„Mi lett volna ha...?” Amiképpen az 1918 őszén indult baloldali ihletésű őszirózsás forradalom is végződhetett volna másként, mint a proletárdiktatúra ámokfutásában, úgy feltehetjük: a proletárdiktatúra ellen szerveződött szegedi gondolat sorsa is lehetett volna a háború katasztrófájában elsüllyedt szabadelvű konzervatív rend demokratikus és némileg liberális korrekciója. Azt, hogy a bolsevik király meztelen, a liberális Szász Zoltán újságíró, a *Huszádik Század* publicistája mondta ki az Otthon Körben, 1919. július 7-én, percekig tartó, tomboló taps közepette: „Amit én teszek, az nem ellenforradalom, hanem szabadságharc. [...] Küzdelem egy olyan rendszer ellen, amely [...] a kommunizmus fogalmának egyszerű bitorlása mellett a legelvetemedettebb zsarnokságot és minden gazdasági és művelődési életnek elnyomását valósította meg.”⁵¹

Azt, hogy a múlt milyen nehezen tűnt el a várakozás horizontjáról, groteszk módon szemlélteti a forradalmak idejét száműzetésben töltő, polgári demokrata és királyához hű Vázsonyi

⁴⁷ Kinek a kezében van a magyar nép sorsa? *Bécsi Magyar Futár*, 1919. március 26., 2.

⁴⁸ Dr. Groszmann Zsigmond: Statisztikai adatok a kitérésekről. *Egyenlőség*, 1919. október 12., 9–10.

⁴⁹ Frank Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York 1919–1945*. Budapest, Gondolat, 2012, 196.

⁵⁰ Szabolcsi Lajos: *Mit felelünk az antiszemitáknak? I. A magyar zsidóság szerepe az 1919-es ellenforradalomban*. Budapest, Pesti Izraelita Hitközség ügyosztályának kiadása, 1921, 14.

⁵¹ Szász Zoltán: *III. emelet 12. Emlékeim a bolsevista és Markó utcai fogságból*. Budapest, k. n., 1922/12–14.

Vilmos magatartása. Magyarország első zsidó vallású minisztere még 1919 november elején is kétségbeesetten azt akarta hinni, hogy Ferenc József hajdani szárnysegédje, Horthy Miklós az elvtársa lehet.⁵² Nem lett. „*He is a gentleman*” – mondta Horthyról az antant budapesti megbízottja, Sir George Clerk, de a későbbi kormányzó vezette Nemzeti Hadsereg nem az úriemberi világot hozta vissza, hanem a király nélküli királyságot, az orgoványi kiserdő megcsönkített hullákkal teli tömegsírjait, és a halálra vert és sietve elföldelt zsidókat és parasztokat szerte a Dunántúlon.⁵³ 1920. február 17-én azt a Somogyi Bélát, a *Népszava* félelmet nem ismerő újságíróját rabolták el, kínozták és gyilkolták meg állati kegyetlenséggel Horthy különítményes tisztjei, akinek a kommunista diktatúra elleni bátor felszólalását – „...egyéni diktatúrát nem tűrünk, mi a proletárságon belül demokráciát akarunk” – fél évvel korábban kicenzúrázta a vöröshatalom a Tanácsok Országos Gyűlésének jegyzőkönyvéből.⁵⁴

Az eseményeknek azonban nincsen logikájuk, legfeljebb előzményeik. Sem az antiszemiták, sem a kommunista történetírás nem szívesen emlékezett arra, hogy a Tanácsköztársaság távolíttatta el Budapestről a galíciai zsidó menekülteket, akikről a *Népszava* mint „naplopókról”, a *Vörös Ujság* pedig mint olyan „parazitákról” írt, akiknek „pusztulnia kell a dolgozók országából, vagy kényszermunkára fogva kell megérdemelni a drága kenyeret.”⁵⁵ A kitoloncolás gondolata mögött egyébként nem az antiszemizmus állt, hanem Budapest ellátásának gondja, de a megoldás javasolt módja ugyanolyan komor módon vetítette előre a 20. századi magyar jövőt, mint a zabolátlan antiszemita indulatok: „...ezt az óriásira dagadt fővárost meg kell kicsinyítenünk, és pedig azáltal, hogy az improduktív munkát végzőket innen rendszeresen eltávolítjuk. Budapesten még ma is van legalább 50 000 parasztcseléd, aki ha vidékre menne, és ott kapálna, dolgozna, produktív munkát végezne, így azonban teljesen improduktív. Itt van óriási létszámú mindenféle szolga, házmester, akinek vidéken van háza földje, és akit ha innen eltávolítjuk, vidéken produktív munkára bírhatunk. Itt van azután a teljesen improduktív rengeteg mindenféle külföldi zsidó még mindig tízezerszámra, s ezeket is el kell távolítani, amit minden antiszemizmus nélkül mondok.”⁵⁶ Miután Varga Jenő felszólalását Kun Béla is magáévá tette, a szavakat tettek követték, és a Teleki téren, valamint a

⁵² Varjassy Lajos: *Gr. Károlyi Mihály, Kun Béla, Horthy Miklós: az októberi forradalomtól a „bűnös” Budapest hódoltáig*. Timişoara, Helicon, 110.

⁵³ Clerk véleményéhez lásd Garami Ernő: *Forrongó Magyarország, Emlékezések és tanulságok*. Lipcse–Bécs, Pegazus 1922, 175.

⁵⁴ Somogyi Béla felszólalása a Tanácsok Országos Gyűlésének 2. ülésnapján, 1919. június 15-én. TOGYN I., 4–5. A Hungaricana közgyűjteményi portálról letölthető változat a szerkesztett, azaz cenzúrázott dokumentum, amely nem tartalmazza Somogyi felszólalását.

⁵⁵ Lesz már hajléka a proletárnak. *Népszava*, 1919. április 10., 7., illetve A főváros tehermentesítése. Éjszakai razzia az üzérkedő galíciaiak tanyáin. *Vörös Ujság*, 1919. július 17., 5. A kitoloncolás egyébként Varga Jenő gondolata volt.

⁵⁶ Varga Jenő felszólalása a BFKMK 1919. május 27-ei ülésén. BFKMK jegyzőkönyvei. BFL XVI. 1. g. 1. doboz (104.) 65.

Klauzál utca környékén összeszedett galíciai zsidókat erőszakkal tették át a magyar határon 1919 júliusában. A Tanácsköztársaság itt-ott felbukkanó romantikus felidézését nem igazolja vissza egyetlen forrás sem. A legrosszabb bürokratikus diktatúra volt megvalósulóban, és a román hadsereg átkelése a Tiszán 1919. július utolsó napján csak egyértelművé tette: a munkásoknak is elégük van belőle. A Forradalmi Kormányzótanács augusztus 1-jei lemondásakor Lengyel Gyula megfogalmazta: „A munkásság gyári gyűléseken zsidózik, és azt kiabálja: »Le a proletárdiktatúrával!« Politikai összeomlás történt. Szerencse, hogy a katonai összeomlás is megtörtént egyidejűleg. Harctéri győzelem esetén is összeomlott volna a Tanácsköztársaság.”⁵⁷

Már a kortársak is elmerengtek azon, hogy a proletárdiktatúra békés hatalomra jutása egyszeri és kivételes esemény volt – összeomlásának törvényszerűsége azonban szinte magától kínálkozik. Magától? Élhetünk a gyanúpörrel, mert ki fogadott volna Lenin rendszerének tartósságára 1918 márciusában, amikor megkötötte a vilmosi Németországgal és szövetségeseivel a megalázó breszt-litovszki békét? Nem véletlen, hogy a *magyar* Tanácsköztársaság is akkor ment ki a divatból, amikor 1989-ben a bolsevik tragédia színpadán végképp legördült a függöny. A sokoldalúan motivált felejtés alól nem csupán az elmúlt évtizedben színre lépett új történeti generáció friss szemléletű művei jelentik a kilépést, és nem is csak a történelmi bűnbakkeresésnek örök divatja. A Tanácsköztársaság kétes emlékezete olykor váratlan bűvópatakként kúszik elő: ki gondolná, hogy máig példás rendben tartott márványemléktábla hirdeti a lillafüredi kisvasútnál, hogy terveit a Földművelésügyi Népbiztosság rendelte el?

Marx híres megállapítása szerint minden történelmi esemény kétszer fordul elő a történelemben, egyszer tragédia, másodszor bohózat formájában. A kommunizmus magyarországi történetével máshogy áll a dolog: a rövid, véres, de mégis komikus első felvonást harminc évvel később követte az igazi nagy tragédia.

Ám ez a tragédia ma is velünk él. Látszólag a Tanácsköztársaság a történelem szemétdombjára került. Lenin, Kun Béla, 1919 és a munkásmozgalom nehéz ércszobrai a városvégi szobortemetőbe kerültek. 1956 emléke pedig először kivirágzott, majd – ahogy az történni szokott – nemsokára a túlélők és örökösök kicsinyes konfliktusainak lövészárkává lett. Ám a politikai liberalizmus reneszánsza sem ért meg sokkal többet egy negyedszázadnál, és a kivégzett miniszterelnök 1996-ban felavatott budapesti szobra sem lelt öröklétet felállítására színhelyén. A köztéri emlékművekkel túlszűfolt budapesti belvárosban Nagy Imre szobra ugyanis éppen arra a helyre került, ahol 1934 és 1945 között az 1919-es Nemzeti Vértanúk Emlékműve állt.

⁵⁷ Ágoston Péter népbiztos naplójegyzései 1989, 298–289.

Magyarországon a köztéri szobroknak nem egyszer két vagy három élete is van. Felállítják, ledöntik, áthelyezik őket. Az 1919-es vörösteror áldozatainak – és csak nekik – emléket állító Nemzeti Vértanúk Emlékművének 2019-ben kezdődött el a – ki tudja, meddig tartó – második élete, és ezzel együtt Kun Béla és Szamuely gyilkos nevei újra bekerültek a politikai közbeszédbe. Harminc év tetszhalott létezés után kiderült: 1919 történetének koránt sincs még vége. Lehet, hogy nem mi vesszük birtokba a múltat, hanem a múlt tartja zsarnoki fogságában jelenünket? Mint egy rossz könyvet az unalmasan ismétlődő történetek, úgy fojtogatja újra és újra a magyar közéletet és az emlékezetet a „mi” és „ők” kígyószorítása. Pedig, ahogy a *Zsivago doktor* gyönyörű lelkű főhősnője, Lara megfogalmazta az orosz polgárháború kapcsán: „Csak a rossz könyvekben él két különböző tábor, csak ott nem érintkeznek egymással. A valóságban minden összefonódik.”⁵⁸ A hideg polgárháború, amely 1919-ben kezdődött, ma sem ért véget, de a történész feladata az elmúlt jövőök képeinek felidézésével annak bemutatása, hogy ez nem az elkerülhetetlen végzet.

IV. korábban közzétett publikációk

Hatos Pál: Rend és rendetlenség 1918-1919-ben MAGYAR RENDÉSZET 21 : 1 pp. 169-202. , 34 p. (2021)

Hatos Pál: Egy lehetetlen történet: Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság TÖRTÉNELMI SZEMLE 62 : 2 pp. 245-266. , 22 p. (2020)

Hatos Pál: Lefagyás: Magyar történelem 1919 kora tavaszán In: Ligeti, Dávid; Vörös, Boldizsár (szerk.) "...minden édenek neve vad poklokat bővöl..." A Magyarországi Tanácsköztársaság Budapest, Magyarország : Országház Könyvkiadó (2020) 366 p. pp. 7-42. , 36 p.

Hatos Pál: Rossz fiúk éve – 1919 SIC ITUR AD ASTRA : 70 pp. 19-30. , 12 p. (2020)

Hatos Pál: A bolsevizmus egyházgyűlölete és vallásos vonzereje In: Fejérdy, András (szerk.) A Tanácsköztársaság és az egyházak. Egyházpolitika, keresztényüldözés, egyházi útkeresés Budapest, Magyarország : Szent István Társulat (2020) 216 p. pp. 114-140. , 27 p.

Hatos Pál: „Hát jöjjön Károlyi!” Károlyi Mihály Magyarország élén 1918-1919-ben In: Hermann, Róbert; Ligeti, Dávid (szerk.) 1919 – A Nagy Szétesés [Sorsfordító évek 2.] Budapest, Magyarország : Országház Könyvkiadó (2020) 289 p. pp. 41-81. , 41 p.

Hatos Pál: Pierwsze rządu komunistyczne na Węgrzech roku 1919 (2020) Instytut Współpracy Polsko Węgierskiej im. Wacława Felczaka [2020.01.20],

Hatos Pál: „Jöttek, mertek, vállalkoztak”: Az 1919-es proletárdiktatúra mítoszokon innen és túl SZOMBAT 31 : 3 pp. 4-9. , 6 p. (2019)

⁵⁸ Borisz Paszternak: *Zsivago doktor*. Fordította Pór Judit. Budapest, Árkádia, 1988, 336.

Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története
Tézisek

Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság: Az 1918-as összeomlás és forradalom története Budapest, Magyarország : Jaffa Kiadó (2018) , 488 p. (főként a zárófejezet)